

IRENEUSZ S. LEDWOŃ OFM
Lublin

CHRYSTUS JAKO PEŁNIA OBJAWIENIA I ZBAWIENIA W UJĘCIU RENÉ LATOURELLE'A

Prawda o zbawieniu człowieka przez wcielonego Syna Bożego jest przyjmowana w chrześcijaństwie powszechnie jako pewnik, stąd też nie wymaga w tym miejscu szerszego uzasadnienia. Różnice, jakie dają się zauważyć, dotyczą sposobu realizacji dzieła zbawienia przez Chrystusa. Tradycja zachodnia akcentuje bowiem zbawcze znaczenie śmierci i zmartwychwstania Jezusa, chociaż podkreśla także soteryczną wagę całego Jego ziemskiego życia. Natomiast tzw. soteriologia inkarnacyjna, rozwijająca się głównie na Wschodzie chrześcijaństwa, zasadniczą rolę w zbawieniu przyznaje już samemu faktowi Wcielenia¹. Także sama rzeczywistość zbawienia, jak również związki istniejące między zbawieniem i objawieniem oraz konsekwentnie między historią zbawienia i historią objawienia są różnorodnie ujmowane przez teologów. Z tym ostatnim zagadnieniem wiąże się też problematyka chrystocentryzmu zbawienia osiąganego poza chrześcijaństwem i poza widzialnymi ramami Kościoła.

Wszystkie zasygnalizowane wyżej zagadnienia obecne są w teologicznej refleksji R. Latourelle'a i jako takie będą przedmiotem analiz niniejszego artykułu, chociaż nie wszystkie one są podejmowane przez omawianego autora wprost i *explicitie*.

Dla kanadyjskiego jezuitę nie ulega wątpliwości, że Chrystus zajmuje centralną pozycję w historii zbawienia oraz że On w sposób pełny i definitywny oznajmił zbawienie i dokonał go. Stąd też Latourelle podkreśla, że misterium zbawienia jest dla nas zrozumiałe jedynie przez Chrystusa². On

¹ T. D o l a. *Śmierć i zmartwychwstanie Jezusa pełnią wydarzeń zbawczych*. AK 84:1992 z. 500 s. 30 n.

² *Théologie, science du salut*. Bruges-Paris-Montréal 1968 s. 30.

bowiem jest tym, w którym najwyraźniej manifestuje się zbawczy plan Boga. Plan ten zamierzony przez Boga od wieków, przed stworzeniem świata i człowieka³, ujawniał się stopniowo w całym procesie rewelatywnej działalności Boga, aby ostatecznie zostać ogłoszonym i zrealizowanym historycznie przez Chrystusa⁴. Dlatego właśnie Osoba Wcielonego Syna Bożego stanowi centrum i szczyt, punkt kulminacyjny całej historii zbawienia⁵. Pełnia czasu, jaka nadeszła w Chrystusie, jest więc nie tylko pełnią objawienia, ale i pełnią zbawienia. Czas Chrystusa to czas zbawienia – jak ujmuje to omawiany autor⁶.

Idea zbawienia, zdaniem Latourelle'a, jest centralna w całej ekonomii Starego i Nowego Testamentu. Już w czasach Starego Przymierza Bóg manifestował się jako dokonujący zbawienia swego ludu. Objawienie Starego Testamentu jest w istocie objawieniem Jahwe i Jego planu zbawienia⁷. Bóg był zawsze uważany przez Izraelitów za Tego, który zbawia i który jest jedynym zbawcą, chociaż samo zbawienie było pojmowane początkowo w kategoriach doczesnych i w sposób partykularystyczny; dopiero z czasem nabierało sensu duchowego, eschatycznego i uniwersalistycznego⁸. Cała Biblia Starego Testamentu jest, w opinii rzymskiego teologa, historią tego, co Bóg uczynił dla zbawienia Izraela. Zawartość ksiąg biblijnych stanowi więc historia zbawienia. Bóg realizował, a jednocześnie odkrywał swój zbawczy plan stopniowo, sukcesywnie, w kolejnych etapach. Wybór Abrahama, powołanie Mojżesza, Exodus, Przymierze Synajskie, królestwo, profetyzm, wygnanie itd. to etapy historii zbawienia, której szczytem jest Jezus Chrystus. Ku Niemu jest więc zorientowany cały Stary Testament, cała historia zbawienia, znajdująca w Nim swoje dopełnienie⁹.

Omawiany autor podkreśla, że Stary Testament charakteryzował się specyficzną dialektyką „obietnica–wypełnienie”. To właśnie Chrystus, zdaniem Latourelle'a, stanowił cel pasma Bożych obietnic, a wraz ze swoim przyjściem na ziemię stanowi tego pasma zakończenie i równocześnie osobowe

³ Tamże s. 149.

⁴ Tamże s. 30 n.

⁵ Tamże s. 101, 119, 208; *Das neue Bild der Fundamentaltheologie*. W: R. Latourelle, G. O'Collins (Hrsg.). *Probleme und Aspekte der Fundamentaltheologie*. Leipzig 1985 s. 70; *Théologie de la Révélation*. Bruges–Paris 1966 s. 9, 529; *Apologétique et Fondamentale. Problèmes de nature et de méthode*. „Salesianum” 27:1965 s. 267.

⁶ *Théologie, science du salut* s. 188.

⁷ Tamże s. 26; *Théologie de la Révélation* s. 36 n.

⁸ *Théologie de la Révélation* s. 37, 517; *La spécificité de la révélation chrétienne*. „Studia Missionalia” 20:1971 s. 50.

⁹ *Théologie, science du salut* s. 28, 187, 208, 242; *La spécificité* s. 49.

wypełnienie¹⁰ Stary Testament, podobnie jak na płaszczyźnie objawienia, również w aspekcie zbawienia jawi się jako przygotowanie, zapowiedź i prefiguracja Chrystusa oraz Jego dzieła zbawienia. Zbawienie to również, podobnie jak objawienie, w stosunku do zapowiedzi prezentuje się jako *novum et definitivum*. Realizacja oczekiwania przeszła bowiem samo oczekiwanie: zbawienie w Chrystusie zostało ludzkości dane w nadmiarze, nadobfitości (*surabondance*)¹¹, a także w sposób definitywny, gdyż podobnie jak w przypadku objawienia, żadnego innego zbawienia nie należy się już spodziewać¹².

W konsekwencji Chrystus jest zbawcą jedynym i uniwersalnym. On jest tym, który zbawia wszystkich ludzi, którego potrzebuje każdy, kto chce być zbawiony¹³. Stanowi więc jedyne principium zbawienia dla wszystkich ludzi¹⁴. Podstawowa prawda objawienia, zdaniem Latourelle'a, to prawda, że Bóg, który jest naszym Zbawcą, zbawia nas przez Chrystusa¹⁵, który jest zbawcą obecnością Boga między ludźmi¹⁶. Jako jedyny i absolutny Zbawca, Chrystus staje się jednocześnie jedynym punktem odniesienia i jedynym kryterium objawienia i zbawienia, historii objawienia i historii zbawienia¹⁷.

Tak więc ostatecznym przedmiotem objawienia, a zarazem przedmiotem naszej wiary i przedmiotem teologii jest prawda o Bogu-Zbawcy manifestującym się w Jezusie Chrystusie, o „Bogu-który-nas-zbawia-przez-Chrystusa”¹⁸.

O zbawieniu przyniesionym przez Chrystusa świadczą zdziałane przez Niego znaki, do których Latourelle zalicza przede wszystkim cuda, prorocтва i świętość życia chrześcijańskiego. Stanowią one równocześnie motywy wiarygodności objawienia, autor jednak wiąże je również ze zbawieniem.

Powyższe znaki, które obok słowa tworzą historię objawienia, składają się także na historię zbawienia: stanowią zapowiedź zbawienia i jego egzemplifikację. Zdaniem omawianego autora cud jest transparentą zbawienia w naturze, prorocтво – w historii, którą rozświetla przez oznajmienie nadejścia zbawienia, świętość natomiast ukazuje zbawienie w życiu pojedynczego czło-

¹⁰ *La spécificité* s. 66.

¹¹ Tamże s. 54.

¹² *Le Christ et l'Église, signes du salut*. Tournai–Montréal 1971 s. 7; *Théologie de la Révélation* s. 517 n.

¹³ *Miracles de Jésus et théologie du miracle*. Montréal–Paris 1986 s. 23.

¹⁴ *Théologie, science du salut* s. 202.

¹⁵ Tamże s. 25.

¹⁶ „[...] présence salvifique de Dieu parmi les hommes” (tamże s. 266).

¹⁷ *La spécificité* s. 69.

¹⁸ *Théologie, science du salut* s. 11, 26, 31.

wieka i całej społeczności¹⁹ Oznaczałoby to, że zbawienie – w opinii Latourelle'a – obejmuje nie tylko człowieka, ale również całą ludzką historię oraz całą stworzoną naturę. Autor nie precyzuje jednak, czy jest to już dokonujący się proces zbawienia, czy też tylko jego zapowiedź²⁰. Dopowiada jednak, że w pełni zbawienie zrealizowało się tylko w Osobie Chrystusa. W Nim odnowienie człowieka dokonało się aż po ludzkie ciało Chrystusa. Skutki tego rzutują, zdaniem Latourelle'a, na cały kosmos²¹ Autor nie wyjaśnia jednak, na czym te skutki polegają w obecnych, doczesnych kategoriach istnienia świata.

Chrystus jako Zbawiciel jest znakiem *par excellence*, wyraźnym i skutecznym, co oznacza, że tylko On ukazuje i sprawia zbawienie. Skuteczność ta przedłuża się na Kościół, w którym, jak stwierdza rzymski teolog, zbawienie Chrystusa funkcjonuje w widzialnej formie ciała społecznego. Kościół dysponuje i szafuje Chrystusową łaską zbawienia, dlatego jest sakramentem zbawienia, znakiem zbawienia. Ze względu na obecność Chrystusa w Kościele jest on znakiem skutecznym²².

W teologicznofundamentalnej myśli Latourelle'a Osoba Chrystusa jawi się więc wyraźnie jako Zbawca jedyny, absolutny i definitywny. Trudno jednak dać jednoznaczną odpowiedź na pytanie, w jaki sposób, zdaniem autora, Jezus dokonuje dzieła zbawienia: czy wartość soteryczną posiadają tylko wydarzenia paschalne, czy też również Wcielenie i całe życie Jezusa. Nieliczne wypowiedzi Latourelle'a na powyższy temat sugerowałyby raczej pierwszą ewentualność. Pisze on mianowicie, że Chrystus dokonał zbawienia przez przyjęcie ciała i przez śmierć na krzyżu²³ Takie ujęcie obejmowałoby jedynie Inkarnację jako akt i wydarzenie paschalne, z pominięciem całego ziemskiego życia Jezusa. Do podobnego wniosku skłania stwierdzenie autora, że Bóg postanowił zbawić człowieka, przyjmując jego ciało i język²⁴. Równie nieostre jest sformułowanie, iż zbawienie zostało oznajmione i spełnione przez Chrystusa w czasie Jego ziemskiego życia²⁵.

¹⁹ *Le Christ et l'Église* s. 48 n.; *L'accès à Jésus par les Évangiles. Histoire et herméneutique*. Tournai–Montréal 1978 s. 11 n.; *Miracles de Jésus* s. 16.

²⁰ Za tym drugim ujęciem przemawiałoby np. stwierdzenie M. Ruseckiego, który pisze: „W opinii fundamentalistów i egzegetów [...] cuda wyrażają ideę nowego stworzenia, które będzie udziałem wszystkich zbawionych w czasach eschatycznych; są one jego antycypacją” (*Cud jako znak i symbol*. RTK 28:1981 z. 2 s. 91 n.).

²¹ *Miracles de Jésus* s. 16; *Théologie, science du salut* s. 202.

²² *Théologie, science du salut* s. 259.

²³ *Le Christ et l'Église* s. 47.

²⁴ *La spécificité* s. 59.

²⁵ *Théologie, science du salut* s. 121.

Niewykluczone, że omawiany autor utożsamia, niesłusznie, zbawienie z odkupieniem²⁶. Stwierdza bowiem, że Chrystus to nowy Adam odkupujący całą ludzkość przez śmierć²⁷, a w innym miejscu – przez mękę, śmierć i zmartwychwstanie²⁸, a także że zbawcza misja Chrystusa polega na zniszczeniu panowania grzechu, śmierci i szatana²⁹

Pojawia się więc pytanie, jak ostatecznie Latourelle rozumie zbawienie. Powyższe analizy, zwłaszcza wypowiedzi dotyczące Chrystusowych znaków objawienia i zbawienia, sugerują, iż zbawienie obejmuje – zdaniem rzymskiego teologa – nie tylko człowieka, ale i cały kosmos, co oznacza nowe stworzenie, nowe powołanie, nowy status całej ludzkości, czyniący z człowieka dziecko Boże, a z ludzkości – ciało Chrystusa³⁰. Zwycięstwo Jezusa nad grzechem i śmiercią zapoczątkowało bowiem „ruch odnowy” (*mouvement de rénovation*) całego wszechświata. Do wejścia w ten ruch wezwane są wszystkie stworzenia, gdyż wszystkie one są powołane do uczestnictwa w wewnętrznym życiu Bożym³¹

To „pankosmiczne” niejako rozumienie zbawienia przez Latourelle’a nie znajduje jednak potwierdzenia w dwóch podanych przez niego definicjach tej rzeczywistości³². Te określenia, które należy chyba traktować jako najbardziej miarodajne, ujmują zbawienie jako osobową więź człowieka z Bogiem, wspólnotę życia, w wyniku której Bóg udziela się człowiekowi przez łaskę, co powoduje „przebóstwienie” człowieka, a więc ontyczną przemianę, wynoszącą go na płaszczyznę życia Osób Boskich. To nowe przymierze Bosko-ludzkie ma również swój wymiar horyzontalny, *ad extra*, jest bowiem wspólnototwórcze: rzutuje na odniesienie człowieka do innych osób i powoduje zawiązywanie się nowego rodzaju więzów międzyludzkich. Tak

²⁶ Zob. Cz. B a r t n i k. *Odkupienie, usprawiedliwienie i zbawienie*. W: t e n ż e (red.). *Teologiczne rozumienie zbawienia*. Lublin 1979 s. 40 nn.

²⁷ *Miracles de Jésus* s. 23.

²⁸ *Théologie, science du salut* s. 266.

²⁹ *Le Christ et l'Église* s. 78 n.

³⁰ *L'accès à Jésus* s. 11; *L'homme et ses problèmes dans la lumière du Christ*. Tournai–Montréal 1981 s. 7.

³¹ *Théologie, science du salut* s. 24.

³² „Par salut nous entendons l'union de l'homme avec Dieu, qui le divinise par une communication de lui-même toute gratuite et toute nouvelle. Cette union ou Alliance de l'humanité avec Dieu est la racine ou la source de la communion des hommes entre eux. Inaugurée ici-bas, elle sera consommée dans la vie future. [...] union déjà accomplie, mais toujours à parfaire” (*Le Christ et l'Église* s. 99); „[...] le salut, essentiellement, c'est l'union de l'homme avec Dieu qui le divinise par une communication de lui-même toute gratuite et toute nouvelle” (*Théologie, science du salut* s. 11).

rozumiane zbawienie zapoczątkowane jest już na ziemi, w historyczno-przestrzennym wymiarze życia ludzkiego, zaś dopełnione będzie w eschatonie.

Wydaje się, że takie ujęcie zbawienia jest zbyt statyczne i domaga się pewnego uzupełnienia. O ile bowiem Latourelle kładzie akcent na moment ontycznej przemiany w człowieku oraz na socjotwórczy wymiar zbawienia, o tyle prawie w ogóle nie wspomina o fakcie, że zbawienie jest również dokonującym się w samym człowieku procesem stawania się, tworzenia się, finalnego spełniania się osoby ludzkiej, mającym swe źródło i początek w momencie przyjęcia aktem wiary objawienia Bożego. Wyniesienie na płaszczyznę życia trynitarnego jest jednorazowym aktem dokonującym się w ontycznym wymiarze człowieka, ale jednocześnie rozpoczyna ono pewien proces nieustannego religijno-moralnego doskonalenia się człowieka³³. Zbawienie ma wymiar dialogiczny. Zawiera się w nim to, co płynie od Boga do człowieka, ale również to, co stanowi odpowiedź człowieka na dar Boży i co tę odpowiedź wciąż na nowo tworzy – adoracja, uwielbienie, dziękczynienie, oczyszczenie, wszystkie akty i przeżycia religijne człowieka, wszystko to, co zawiera się pod teologicznomoralnym pojęciem cnoty religijności³⁴. Zbawienie obejmuje więc wszystkie możliwe religijne wymiary ziemskich kategorii życia ludzkiego, jest nieustannym dynamicznym stawaniem się i wykracza daleko poza zakres utożsamianego niejednokrotnie ze zbawieniem odkupienia czy usprawiedliwienia³⁵. Tak rozumiane zbawienie nie przestaje być również przedmiotem nadziei i obietnicy, gdyż stanowi jedynie antycypację i zaczątek tej – jakościowo różnej – pełni zbawienia, która będzie miała miejsce w rzeczywistości eschatycznej³⁶.

³³ Zob. Cz. B a r t n i k. *Chrystus jako sens historii*. Warszawa 1987 s. 127; L. M a d e j. *Rozumienie zbawienia w dokumentach Vaticanum II*. W: *Teologiczne rozumienie zbawienia* s. 143; Cz. B a r t n i k. *Medytacja personalistyczna o zbawieniu*. Tamże s. 185; t e n ż e. *Historia zbawienia*. EK t. 6 kol. 963.

³⁴ J. K u d a s i e w i c z. *Historia czy ekonomia zbawienia?* RTK 28:1981 z. 1 s. 92; G. T h i l s. *Problemy teologii religii niechrześcijańskich*. Tłum. J. Kowalczyk. Warszawa 1975 s. 59 n.

³⁵ B a r t n i k. *Odkupienie, usprawiedliwienie* s. 38; por.: „Teologicznie zbawienie obejmuje ostatecznie wszystkie możliwe treści: zgładzenie grzechów, dar łaski, nową egzystencję, kształtowanie umysłu, woli i działań ludzkich ku odpowiedniej osobowości, przyjmowanie objawienia oraz wiary, nadziei i miłości, dążenie do szczęścia, radości, działania Boże ingerujące w świat, rekapitulację, budowę Ciała Mistycznego, rozwijanie ludu Bożego, czyli Kościoła, przetwarzanie życia doczesnego na lepsze, konstruowanie nowego nieba i nowej ziemi, a zwłaszcza wszelkich dążeń człowieka, by uciec od nicości istnienia” (tamże s. 41).

³⁶ T e n ż e. *Medytacja personalistyczna o zbawieniu* s. 175; K. R a h n e r, H. V o r g r i m l e r. *Zbawienie*. W: *Mały słownik teologiczny*. Tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek. Warszawa 1987 kol. 564.

Wprawdzie Latourelle wspomina, że człowiek realizuje swoje zbawienie, prowadząc życie zgodne z przyjętym w wierze objawieniem³⁷, jednakże autor nie stwierdza, że to życie już mieści się w kategorii „zbawienie”, co zresztą potwierdzają przytaczane wyżej definicje zbawienia, jak również opinia autora, iż zrealizowany w Chrystusie Boży plan zbawienia obejmuje Wcielenie, odkupienie, łaskę, wybranie i eschatyczną chwałę człowieka³⁸; element egzystencjalny jest tu wyraźnie pominięty.

Przeprowadzone dotąd analizy ukazują Chrystusa jako tego, w którego Osobie kulminuje się zarówno historia objawienia, jak i historia zbawienia, który jest, zdaniem Latourelle'a, *par excellence* Wydarzeniem rewelatywnym i zbawczym, definitywnym Objawicielem i jedynym Zbawcą. W tym momencie powstaje pytanie, czy Latourelle zakłada istnienie związku pomiędzy obiema rzeczywistościami – objawienia i zbawienia, a jeżeli tak, to jakiej jest on natury. Konsekwencją tak postawionego problemu staje się zagadnienie ewentualnych związków i koincydencji historii objawienia i historii zbawienia. Historia zbawienia bowiem, analogicznie do historii objawienia, również funkcjonuje jako zespół możliwych do wyodrębnienia wydarzeń historycznych³⁹, a ponadto dotyczy osoby ludzkiej w jej historycznej egzystencji.

Ścisłe i wielorakie powiązania objawienia ze zbawieniem w myśli Latourelle'a uwidaczniają się przede wszystkim w noetycznym wymiarze objawienia, w aspekcie manifestacji przezeń celu, jakim jest zbawienie. Objawienie jest więc najpierw doktryną o zbawieniu, Ewangelią, czyli Dobrą Nowiną o nim. Stanowi nie tylko informację o zbawieniu, ale jego deklarację, obietnicę daną przez Boga⁴⁰. Orędzie objawienia poucza człowieka o jego przeznaczeniu do zbawienia, jak również o istocie tegoż zbawienia i o sposobie jego osiągnięcia, czyli drodze do niego wiodącej⁴¹. Płaszczyzna soteryczna wiąże się tu z wymiarem personalistycznym: Bóg ukazujący człowiekowi perspektywę zbawienia jawi się jednocześnie jako osobowy Zbawca, jako ten, który sam sprawia i daje zbawienie, będące ostatecznie darem Bożym, łaską, dziełem Jego wolnej inicjatywy⁴².

Tu pojawia się kolejny punkt styczny pomiędzy objawieniem i zbawieniem. Jeżeli objawienie nie ma czysto noetycznego charakteru, lecz od początku

³⁷ *Théologie de la Révélation* s. 521, 523.

³⁸ *Théologie, science du salut* s. 202.

³⁹ K u d a s i e w i c z. *Historia czy ekonomia zbawienia?* s. 96.

⁴⁰ *Théologie de la Révélation* s. 380 n.; *Théologie, science du salut* s. 26.

⁴¹ „[...] chaque mystère nous a été révélé pour nous dire en quoi consiste notre salut et comment nous devons y tendre” (*Théologie, science du salut* s. 203).

⁴² „[...] lui-même s'est manifesté à nous comme le Dieu qui sauve, [...] le Dieu sauveur” (tamże s. 26).

nosi znamię personalistyczne, dynamiczne, soteryczne i egzystencjalne, to dlatego, że Bóg objawia się tylko po to, jak wykazuje Latourelle, by nawiązać wspólnotę życia z człowiekiem, czyli zbawić go⁴³ – i odwrotnie, Bóg chce człowieka zbawić, aby mu objawić siebie, swoją Boską naturę⁴⁴. Ten wzajemny związek obu rzeczywistości, stanowiących jedność w umyśle Boga, prowadzi do ukazania ostatecznego motywu Bożego postępowania, mianowicie miłości, będącej Miłością osobową udzielaną człowiekowi w nadmiarze (*surabondance*) i bez jego zasługi. Ta właśnie nadobfitość miłości, możliwa do doświadczenia jedynie w chrystianizmie, stanowi – zdaniem omawianego autora – wyróżnik specyfikujący chrześcijaństwo spośród wszystkich innych religii⁴⁵

Zbawczy wymiar objawienia nie wynika jednak tylko z celu tegoż objawienia. Zbawienie aktualizuje się bowiem *hic et nunc* w momencie realizowania się objawienia. Wynika to przede wszystkim z charakteru słowa Bożego, będącego jedną z form objawienia. Latourelle w wielu miejscach podkreśla, że słowo Boże jest ze swej istoty dynamiczne, aktywne i skuteczne. Nigdy nie pozostaje jedynie przekazem informacji, lecz sprawia to, co zapowiada. Jest słowem stwórczym, gdyż jest wyposażone w moc Bożą. Dlatego potrafi zmienić zarówno bieg życia jednostkowego człowieka, jak i bieg historii. W Bogu nie istnieje najmniejszy dystans między zamiarem a wykonaniem. Stąd też zapowiedź zbawienia utożsamia się z jego realizacją⁴⁶. Bóg objawia plan zbawienia i realizuje go⁴⁷. Objawienie zachodzące w historycznej przestrzeni pokrywa się ze zbawieniem dokonującym się w tej samej historii⁴⁸.

Koincydencja objawienia i zbawienia, zdaniem omawianego autora, jest swego rodzaju koniecznością wynikającą z natury osób uczestniczących w tej rzeczywistości, jaką jest objawienie, mianowicie Boga i człowieka. Człowiek bowiem, jako byt kontyngencjalny, nie może z własnej inicjatywy, opierając się na możliwościach ludzkiej natury, osiągnąć transcendencji Boga. Będąc istotą grzeszną nie zasługuje na udział w wydarzeniu objawienia. Jeżeli więc

⁴³ *La spécificité* s. 63.

⁴⁴ *Théologie de la Révélation* s. 391.

⁴⁵ *La spécificité* s. 73 n.; *Révélation*. W: R. Latourelle, R. Fisichella (réd.). *Dictionnaire de Théologie Fondamentale* (dalej cyt.: DTF). Montréal–Paris 1992 s. 1184 n.

⁴⁶ „[...] la parole de Dieu, par essence, est une parole efficace, toujours active. Elle opère ce qu'elle dit; elle accomplit ce qu'elle promet. Si donc Dieu révèle à l'humanité son plan de salut, il opère en même temps ce plan. L'ordre noétique s'accompagne d'un ordre d'action et de vie. La Parole vient toujours dans la puissance de l'Ésprit” (*Théologie de la Révélation* s. 434). Por. tamże s. 29, 34 n., 42, 358, 528 i in.

⁴⁷ Tamże s. 434.

⁴⁸ Tamże s. 419.

Bóg wychodzi z propozycją spotkania, kontaktu, może to być jedynie wyraz Jego oferty przyjaźni i wspólnoty życia, skierowanej do człowieka. W momencie, gdy Bóg zniża się do człowieka i mówi do niego, jest Emanuelem, Bogiem z nami, Bogiem z człowiekiem, do którego skierowuje swoje słowo. Skoro zaś Bóg występuje z należąca do Jego istoty mocą, będącą mocą zbawczą, rewelatywne słowo staje się wydarzeniem zbawczym, obejmującym człowieka, gdy ten w wierze przyjmuje objawienie⁴⁹. Z tych samych powodów, ze względu na obecność Bożą, która jest zawsze obecnością zbawczą, zbawienie byłoby związane również z drugą spośród form objawienia – z rewelatywnym czynem Boga; o tym jednakże Latourelle nie mówi wyraźnie.

Współzachodzenie objawienia i zbawienia jest więc obecne w myśli R. Latourelle'a, co wynika również z faktu, że Bóg jest sprawcą obu tych rzeczywistości⁵⁰. We wcześniejszym okresie swojej twórczości, uznając objawienie i łaskę za dwa aspekty tego samego zbawienia⁵¹, zdaje się przyjmować czysto zewnętrzny ich związek. Wynika to zapewne z faktu, że w objawieniu rzymski teolog dosyć długo podkreślał raczej element manifestacji Boga i proklamacji zbawienia⁵², w odróżnieniu od łaski jako sprawiającego zbawienie samodarowania się Boga człowiekowi⁵³. Z czasem jednak zaczął definiować objawienie jako automanifestację i samodarowanie się Boga⁵⁴, co oznacza, że łaska, a w konsekwencji i zbawienie, są nie tyle

⁴⁹ Tamże s. 521.

⁵⁰ „[...] la théologie souligne le caractère essentiellement surnaturel et salvifique du fait même de la révélation. [...] Dieu qui révèle, c'est Dieu qui se donne, qui invite à l'amitié et qui sauve” (*Théologie, science du salut* s. 252). Por. tamże s. 187.

⁵¹ Tamże s. 252.

⁵² „[...] mystère de l'automanifestation de Dieu dans une confiance d'amour” (*Théologie de la Révélation* s. 9); „[...] cette intervention première par laquelle Dieu sort de son mystère, s'adresse à l'humanité et lui communique son dessein de salut” (tamże s. 12); „[...] l'intervention gracieuse et libre par laquelle le Dieu saint et caché [...] se donne progressivement à connaître, lui-même et le dessein de salut” (tamże s. 42); „[...] l'action souverainement aimante et libre par laquelle Dieu [...] se donne à connaître, lui-même, dans sa vie intime, ainsi que le dessein d'amour” (tamże s. 84).

⁵³ „La théologie de la grâce s'élabore en termes d'amitié entre personnes, d'autodotation de Dieu à l'homme et de participation à la vie personnelle de Dieu” (*Théologie, science du salut* s. 244).

⁵⁴ *Révélation*. DTF s. 1186. Por. *Das II. Vatikanum – eine Herausforderung an die Fundamentaltheologie*. W: E. Klinger, K. Wittstadt (Hrsg.). *Glaube im Prozess. Christsein nach dem II. Vatikanum. Für Karl Rahner*. Freiburg–Basel–Wien 1984 s. 600, 605. Latourelle wprawdzie pisze tu o objawieniu chrześcijańskim oraz o samoudzieleniu czy samodarowaniu się (*autodotation*) Boga w Jezusie Chrystusie, lecz wynika to z faktu, iż przez objawienie chrześcijańskie rozumie również Stary Testament jako przygotowanie Nowego Przymierza, natomiast, co zostanie poruszone w dalszych rozważaniach, nie uznaje on w zasadzie objawienia historycznego poza chrześcijaństwem. Warto tu przytoczyć opinię K. Rahnera, który pisze o

elementami towarzyszącymi objawieniu, zewnętrznymi w stosunku do niego, ile raczej że należą do wewnętrznej struktury, do natury samego objawienia. Zbawienie realizowałoby się więc zawsze i wszędzie tam, gdzie objawienie byłoby przyjmowane przez człowieka aktem wiary. Rozróżnienie obu tych rzeczywistości byłoby możliwe jedynie na płaszczyźnie logicznej.

Konkluzję taką można wzmocnić inną przesłanką. Otóż, zbawienie i objawienie zachodzą wyłącznie w relacji do osoby. Podobnie jak zbawienie ma miejsce jedynie tam, gdzie dotyczy konkretnego człowieka, tak też objawienie nie jest apersonalne, lecz zachodzi tylko w sytuacji, gdy jest skierowane do danej osoby i rozpoznane przez nią⁵⁵. Przyjmując je aktem wiary osoba ta, objęta działaniem łaski, równocześnie doświadcza zbawienia.

Powyższa przesłanka nie jest wyrażona bezpośrednio przez Latourelle'a; można ją jednak domniemywać, np. wtedy gdy stwierdza, że objawienie z natury jest słowem Boga, słowo zaś staje się rzeczywistością jedynie w spotkaniu z drugim „Ty”, do którego zostało wypowiedziane⁵⁶.

Jeżeli więc z objawieniem zawsze nierozdzielnie związana jest łaska⁵⁷, z czym, jak wykazano, Latourelle się zgadza, i tam, gdzie Bóg udziela się przez łaskę, ma miejsce zbawienie człowieka, to należy przyjąć, że zbawienie ma miejsce wszędzie tam, gdzie dokonuje się objawienie Boże. Odwrotnie rzecz ujmując można wysunąć twierdzenie, że objawienie nadprzyrodzone zachodzi wszędzie, gdziekolwiek Bóg zbawia człowieka. Jeżeli bowiem w Bogu istnieje powszechna wola zbawienia obejmująca wszystkich ludzi, a *necessitas medii* zbawienia stanowi wiara, będąca aktem przyjęcia przez człowieka objawienia Bożego to – przytaczając słowa Rahnera – „wszędzie w historii ludzkiej musi działać nadnaturalne objawienie Boże skierowane do

samoudzielaniu się Boga w ramach objawienia nie tylko przez Wcielenie, ale i przez łaskę (*Podstawowy wykład wiary*. Tłum. T. Mieszkowski. Warszawa 1987 s. 130-134).

⁵⁵ Por. np.: „Celle-ci [la révélation – dop. I. S. L.] ne s'actualise que dans la foi. En d'autres termes, il n'y a pas de révélation sans sujets qui la reçoivent comme telle. Une révélation qui ne serait reçue par une personne ne serait pas une révélation. La révélation est toujours faite à quelqu'un” (H. B o u i l l a r d. *Vérité du christianisme*. Paris 1989 s. 193). Wydaje się jednak, że objawienie dokonuje się również w sytuacji, gdy sięga konkretnej osoby i jest przez nią rozpoznane jako takie, nie będąc jednak przyjęte aktem wiary. Obok zbawienia istnieje przecież historia niezabawienia, potępienia, niewiary. Por. Cz. B a r t n i k. *Prolegomena do historii zbawienia*. „Studia Gdańskie” 3:1978 s. 125 nn.; K. R a h n e r. *Podstawowy wykład wiary* s. 123.

⁵⁶ *Théologie de la Révélation* s. 399; *La révélation comme parole, témoignage et rencontre*. „Gregorianum” 43:1962 s. 51.

⁵⁷ Zob. np. M. R u s e c k i. *Objawienie Boże wezwaniem do zbawczego dialogu*. W: t e n ż e (red.). *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*. Lublin 1992 s. 54; t e n ż e. *Istota i geneza religii*. Warszawa 1989 s. 249; t e n ż e. *Cud w myśli chrześcijańskiej*. Lublin 1991 s. 397.

ludzi i to w taki sposób, żeby naprawdę obejmowało każdego człowieka i żeby przez wiarę realizowało zbawienie w każdym, kto nie zamyka się przed tym objawieniem i nie odrzuca go z własnej winy”⁵⁸.

Jako kolejny wniosek narzuca się myśl, że zbawienie konwerguje z objawieniem także w aspekcie czasowym, tzn. kiedykolwiek człowiek przyjmował aktem wiary Boże objawienie, dostępował zbawienia. Dotyczy to nie tylko objawienia staro- i nowotestamentalnego, ale również rewelatywnego działania Bożego, dokonującego się poza przestrzenią judaistyczno-chrześcijańską. Zawsze i wszędzie jednak zbawienie realizowało się przez Chrystusa oraz ze względu na Chrystusa i dokonane przez Niego dzieło odkupienia bądź to jako *prolepsis* tego dzieła, bądź też jako jego aplikacja⁵⁹

Skoro więc zbawienie realizuje się w historii w odniesieniu do konkretnego historycznego indywiduum ludzkiego oraz współzachodzi z objawieniem, tak że poszczególne wydarzenia rewelatywne są równocześnie wydarzeniami zbawczymi, można mówić – obok historii objawienia – o historii zbawienia jako o serii historycznych zbawczych interwencji Boga na rzecz człowieka⁶⁰, kształtujących przy współudziale człowieka optymalną i finalną postać ludzkiego bytu⁶¹. Historia objawienia i historia zbawienia byłyby ze sobą ściśle powiązane, koekstensywne w stosunku do siebie i – identycznie jak objawienie i zbawienie – tożsame na płaszczyźnie realizowania się, a równocześnie współrozciągłe z uniwersalną historią świata⁶².

Tak rozumiany związek historii objawienia i historii zbawienia jest wyraźny w myśli rzymskiego teologa. Jego zdaniem obie te rzeczywistości nie tylko przenikają się, lecz wzajemnie się warunkują i wynikają z siebie. Historia zbawienia posiada wymiar rewelatywny, gdyż przez jej wydarzenia Bóg objawia się człowiekowi⁶³. Natomiast zbawczy charakter form obja-

⁵⁸ *Podstawowy wykład wiary* s. 126; por.: „[...] działanie zbawcze nie jest możliwe bez wiary, a wiara bez spotkania z Bogiem objawiającym się jako osoba jest nonsensem” (tamże s. 130).

⁵⁹ Por. Cz. B a r t n i k. *Kościół Jezusa Chrystusa*. Wrocław 1982 s. 90; t e n ż e. *Historia ludzka i Chrystus*. Katowice 1987 s. 321; R u s e c k i. *Cud w myśli chrześcijańskiej* s. 396-401; t e n ż e. *Wierście moim dziełom. Funkcja motywacyjna cudu w teologii XX wieku*. Katowice 1988 s. 144-148.

⁶⁰ L. R. M o r a n. *Chrystus w historii zbawienia*. Tłum. Z. Ziółkowski. Warszawa 1985 s. 13. Zdaniem A. Zuberbiera historia zbawienia jest sumą historii objawienia i historii wiary (por. *Wiara*. W: Z. Pawlak (red.). *Katolicyzm A-Z*. Poznań 1989 s. 387).

⁶¹ S. M o y s a. *Zbawienie*. W: *Katolicyzm A-Z* s. 399; B a r t n i k. *Prolegomena do historii zbawienia* s. 125; t e n ż e. *Historia zbawienia*. EK t. 6 kol. 964.

⁶² R a h n e r. *Podstawowy wykład wiary* s. 124.

⁶³ „C'est dans l'histoire du salut et par l'histoire du salut que le Dieu un et trine se fait connaître et nous fait connaître son dessein de salut. [...] la voie qui mène au mystère intime de Dieu est l'histoire du salut” (*Théologie, science du salut* s. 37 n.). Por.: „objawienie jest

wienia – wydarzenia i słowa – sprawia, że historia objawienia staje się historią zbawienia, z tym że dotyczy to, w opinii Latourelle'a, jedynie objawienia i zbawienia staro- i nowotestamentalnego⁶⁴.

Wynika stąd, że omawiany autor nie przyjmuje całkowitej współrozciągłości historii zbawienia i historii objawienia. Tej pierwszej przyznaje rolę pryncypialną: jest ona płaszczyzną, na której realizuje się historia objawienia. Historia zbawienia posiada szerszy zakres, gdyż obejmuje całość dziejów ludzkości i jest koekstensywna do historii uniwersalnej. Nie stanowi jednak historii objawienia w sensie ścisłym, ta bowiem powinna być zreflektowana, uświadomiona jako taka przez człowieka. Poza chrześcijaństwem nie istnieje ani nie istniała tego rodzaju świadomość, dotycząca zarówno historii objawienia, jak i historii zbawienia⁶⁵. Dopiero objawienie dokonane przez Chrystusa, wraz ze starotestamentalnym jako jego przygotowaniem, rzuca snop światła na dzieje ludzkości, dzięki czemu w historii powszechnej staje się dostrzegalne i uchwytnie rewelatywne i zbawcze działanie Boga. W związku z tym Latourelle proponuje zarezerwować takie pojęcia, jak objawienie i historia objawienia wyłącznie na określenie objawienia chrześcijańskiego. Sprzeciwia się także błędnemu, jego zdaniem, postępowaniu polegającemu na mieszanii i zamiennym używaniu w języku teologicznym takich pojęć, jak historia zbawienia, historia łaski i historia objawienia. Sprawia to bowiem, jak sądzi, wrażenie, że objawienie jest przede wszystkim łaską zbawienia, udzieloną ludziom wszystkich czasów, zaś objawienie chrześcijańskie byłoby w tym kontekście jedynie epizodem, pewnym natężeniem objawienia powszechnego⁶⁶.

Przeprowadzone dotąd rozważania, dotyczące relacji historii objawienia do historii zbawienia, oparte głównie na poglądach i terminologii samego Latourelle'a, nakazywałyby przyjąć całkowitą współrozciągłość historii objawienia, historii łaski i historii zbawienia. Nie można, rzecz jasna, stosować zamiennie wspomnianych wyżej terminów, gdyż określają one różne rzeczywistości; na płaszczyźnie realizowania się zachodzą one jednak

«łaskawym odsłonięciem przez Niego [Boga – dop. I. S. L.] własnej rzeczywistości, dokonany przez dzieła zbawienia” (E. R i d e a u. *Objawienie*. Warszawa 1974 s. 152 n.).

⁶⁴ „La révélation, en effet, a pris la forme d'une histoire, l'histoire du salut, qui commence en I s r a ë l [podkr. I. S. L.] et culmine en Jésus Christ” (*Théologie, science du salut* s. 242). Por. *La révélation comme parole* s. 10, 13; *Révélation*. DTF s. 1185; *Théologie de la Révélation* s. 421. Na innym miejscu Latourelle pisze: „L a c r é a t i o n [podkr. I. S. L.], pour Israël, est donc le premier chapitre de l'histoire du salut” (*Théologie de la Révélation* s. 406).

⁶⁵ *Révélation*. DTF s. 1179; *La spécificité* s. 69 n.

⁶⁶ *La spécificité* s. 71 n.

równocześnie. Obawa rzymskiego teologa, który zresztą przyjmuje tu poglądy J. P. Torrella⁶⁷, o mieszanie pojęć teologicznych i zagubienie specyfiki objawienia chrześcijańskiego, wynika z faktu, że Latourelle zdaje się nie przyjmować istnienia objawienia historycznego poza judaizmem i chrześcijaństwem. Rozróżnia on tzw. objawienie uniwersalne (powszechne), zwane też transcendentnym i objawienie specjalne (inaczej historyczne lub kategoriałne)⁶⁸. W pierwszym wypadku chodzi o bezpośrednie, wewnętrzne oddziaływanie Boga na każdego człowieka przychodzącego na świat. Dokonuje się ono na zasadzie iluminacji czy manifestacji, dokonywanej przez Boga bezpośrednio na poznawcze i wolitywne władze człowieka⁶⁹. Tego rodzaju objawienie jest wewnętrzną łaską, która może sprawiać zbawienie, o ile człowiek w życiu podporządkowuje się jej działaniu. Łaska ta podlega obiektywizacji, wyrażając się w różnego rodzaju aktach religijnych, rytach, języku religijnym itp.

Jej owocem są też wszelkie religie zbawcze, zwłaszcza tzw. wielkie religie, np. buddyzm, hinduizm⁷⁰. Jednakże żadna z tych religii, zdaniem Latourelle'a, nawet religia Izraela, nie jest w stanie z całą pewnością określić prawdziwości objawienia, na które się powołuje, i zbawienia, które oferuje⁷¹.

⁶⁷ Tamże s. 71 przypis 33.

⁶⁸ *Révélation*. DTF s. 1179 n. Identyczne poglądy prezentują inni profesorowie Gregorianum; por. np. J. O'Donnell. *Histoire. Historicité de la révélation*. DTF s. 544-548; J. M. McDermott. *L'histoire universelle et l'histoire du salut*. DTF s. 548-561.

⁶⁹ „Par «révélation transcendantale ou universelle», on entend l'autocommunication directe et gratuite que Dieu fait de lui-même à tout homme venant en ce monde (dans l'économie actuelle). Cette action éminente de Dieu s'insère mystérieusement dans le dynamisme cognitif et volitif de l'homme” (*Révélation*. DTF s. 1179); por. *La spécificité* s. 70. Należy zwrócić uwagę, że o ile w *Théologie de la Révélation* Latourelle przyjmuje tradycyjny podział objawienia na *revelatio naturae*, *revelatio gratiae* i *revelatio gloriae* (s. 512-515), o tyle w przytoczonych wyżej publikacjach wyróżnia wyłącznie objawienie uniwersalne i specjalne. Sponuje to, że do objawienia transcendentnego autor zalicza również objawienie kosmiczne, na co wskazywać może jego wypowiedź dotycząca religii pozachrześcijańskich: „On peut parler à leur sujet [des divers religions – dop. I. S. L.] d'illumination ou de manifestation que Dieu fait de lui-même à travers l'ecosmos [podkr. – I. S. L.], les voies de la connaissance, ou d'autres expériences [...]” (*Révélation*. DTF s. 1181).

⁷⁰ *La spécificité* s. 72.

⁷¹ Na tym przecież polegała funkcja proroka: przekazywać słowo Boga jako faktycznie objawione. Ponadto, według samego Latourelle'a, Izrael miał świadomość, że jego historia jest historią zbawienia: „Croire, pour Israël, c'est [...] reconnaître Yahvé comme le seul Dieu sauveur” (*Révélation*. DTF s. 1167). Por. *La spécificité* s. 50. Świadomość historii zbawienia, zdaniem omawianego autora, pozwalała Izraelitom odróżniać – poprzez interpretację proroka – wydarzenia zbawcze i rewelatywne od innych wydarzeń historycznych; wynika to z przyjętej przez rzymskiego teologa definicji historii: „[...] par l'histoire nous n'entendons pas le simple cours des événements et leur compte-rendu matériel, mais seul ces événements qui, en raison de leur importance pour la communauté hébraïque, méritent d'être conservés” (*Théologie de la Révélation* s. 424).

Absolutną pewność w tej kwestii przynosi dopiero objawienie Chrystusowe, dające człowiekowi świadomość dokonującego się procesu zbawczego i objawieniowego oraz przekonanie o jego prawdziwości, a jednocześnie pozwalające obiektywnie ocenić wartość każdej innej religii⁷².

Przedstawiony wyżej podział objawienia sugeruje, że poza judaizmem i chrześcijaństwem nie ma objawienia historycznego polegającego na interwencjach Bożych w historię w ramach określonej religii, w związku z czym nie można tu mówić o historii objawienia w sensie ścisłym. Należy zaznaczyć, że również Sobór Watykański II nie wypowiedział się wyraźnie na temat możliwości istnienia elementów objawienia historycznego w innych religiach. Nie oznacza to jednak, że taką ewentualność wykluczył. Ponieważ w okresie soboru badania teologiczne nad tym problemem nie były jeszcze dostatecznie zaawansowane, ojcowie soborowi powstrzymali się od przedwczesnej opinii na ten temat⁷³. Współczesna teologia, zwłaszcza teologia religii, daje w zasadzie pozytywną odpowiedź na pytanie o istnienie pozachrześcijańskiego objawienia historycznego, niezależnie od objawienia przez stworzenie i objawienia czysto wewnętrznego⁷⁴. Niemal wszystkie religie, zwłaszcza religie ludów pierwotnych, oraz tzw. religie teocentryczne, w odróżnieniu od kosmocentrycznych, opierających się na objawieniu *per naturam*, posiadają ideę objawiającego się Boga i odwołują się do jakiegoś zewnętrznego objawienia historycznego⁷⁵. Powszechne dziś w teologii przekonanie o zbawczych możliwościach religii pozachrześcijańskich⁷⁶ implikuje i zakłada zbawcze objawienie Boże dokonane w historii⁷⁷. Nauki religio-

⁷² *La spécificité* s. 73; *Révélation*. DTF s. 1181.

⁷³ Y. C o n g a r. *Kwestia objawienia*. W: B. Lambert (red.). *Nowy obraz Kościoła*. Tłum. H. Bednarek i in. Warszawa 1968 s. 159 n.

⁷⁴ K. M c N a m a r a. *Czy istnieje objawienie niechrześcijańskie?* W: *Ewangelizacja, dialog, rozwój*. Tłum. J. Marzęcki. Warszawa 1986 s. 176-185; T h i l s. *Problemy teologii* s. 88-119; R u s e c k i. *Istota i geneza religii* s. 243; t e n ż e. *Chrześcijaństwo a religie niechrześcijańskie w świetle teologii biblijnej*. W: M. Majewski, H. Zimoń (red.). *Religioznawstwo w katechezie*. Kraków 1987 s. 218, 222 n.; t e n ż e. *Chrześcijańska interpretacja genezy religii*. AK 79:1987 z. 468 s. 244-252; T. D o l a. *Teologia religii*. „Studia Teologiczne Śląska Opolskiego” 12:1987 s. 15.

⁷⁵ T. D a j c z e r. *Oryginalność chrześcijaństwa na tle innych religii*. AK 79:1987 z. 469 s. 364; R u s e c k i. *Chrześcijańska interpretacja* s. 244.

⁷⁶ Zob. np. H. S e w e r y n i a k. *Współczesne reinterpretacje absolutnego charakteru zbawienia w Chrystusie*. „Communio” 52:1989 s. 8 n.; W. H r y n i e w i c z. *Chrystus nasza Pascha*. Lublin 1987 s. 68-71; R u s e c k i. *Istota i geneza religii* s. 261-264; T h i l s. *Problemy teologii* s. 63.

⁷⁷ R u s e c k i. *Chrześcijańska interpretacja* s. 251.

znawcze wskazują także na obecną we wszystkich religiach ideę zbawienia, opierającą się na powszechnej wierze w życie wieczne⁷⁸.

Na podstawie tego, co dotąd powiedziano wydaje się, że nie należy zawęzać pojęcia historii objawienia do judaizmu i chrześcijaństwa. Jeżeli objawienie i zbawienie są ze sobą ściśle i nierozłącznie związane, zachodzą równocześnie i wzajemnie się warunkują, a objawienie historyczne w ramach religii pozachrześcijańskich jest faktem, to rodzi się pytanie, czy nie można by mówić – analogicznie do przyjmowanej w teologii teorii powszechnej i specjalnej historii zbawienia – o uniwersalnej i specjalnej historii objawienia. Kwestia pojęciowa pozostaje zresztą sprawą otwartą. W każdym razie, skoro objawienie, łaska i zbawienie obejmują wszystkie religie, chociaż w różnym stopniu, pojęcia historii objawienia, zbawienia i łaski nie mogą być używane w oderwaniu od nich. Objawienie nie jest tylko łaską zbawienia (Latourelle jest przeciwnikiem takiego ujęcia), ale niesie z sobą tę łaskę i odwrotnie – łaska zbawienia implikuje konieczność objawienia nadprzyrodzonego, w tym także historycznego. Nie rodzi to bynajmniej wyrażanych przez rzymskiego teologa obaw, jakoby różnica pomiędzy chrześcijaństwem a innymi religiami była wyłącznie kwantytatywna⁷⁹. Wręcz przeciwnie, ujęcie dowartościowujące religie pozachrześcijańskie poprzez przyznanie im wartości rewelatywnych i zbawczych nie tylko nie deprecjonuje chrześcijaństwa, lecz jeszcze bardziej uwydatnia jego wyjątkowy, a zarazem uniwersalny charakter jako religii w pełni objawionej i zbawczej⁸⁰.

Wydaje się ponadto, że również objawienie kosmiczne czy tzw. objawienie transcendentalne należałoby objąć pojęciem historii objawienia, różnej, oczywiście, w sensie jakościowym, od staro- i nowotestamentalnej. Wynika to z dwóch przesłanek. Po pierwsze, historia rozpoczyna się w momencie zaistnienia świata. Wiąże się to z zagadnieniem czasu, a ściślej, z jego istnieniem niezależnie od człowieka, w powiązaniu ze zjawiskami zachodzącymi w kosmosie⁸¹. W takim razie kosmos, będący epifanem Boga, należy do historii. Samo jednak objawienie kosmiczne nie istnieje niezależnie od osoby ludzkiej, lecz realizuje się dopiero w momencie odczytania go przez

⁷⁸ T e n ż e. *Istota i geneza religii* s. 70.

⁷⁹ „[...] la révélation chrétienne ne serait qu'un épisode plus important, un moment plus intense de la révélation universelle” (*La spécificité* s. 72); por. *Révélation* DTF s. 1179.

⁸⁰ R u s e c k i. *Istota i geneza religii* s. 249 n.; t e n ż e. *Chrześcijaństwo a religie niechrześcijańskie* s. 223 n.

⁸¹ Por. np. Cz. B a r t n i k. *Historia*. EK t. 6 kol. 939; S. Z i ę b a. *Czas*. EK t. 3 kol. 770 n.; S. M a z i e r s k i, S. Z i ę b a. *Czas. W filozofii*. Tamże kol. 771-775; S. Z i ę b a. *Chronografia*. Tamże kol. 290; H. W ą s o w i c z. *Chronologia*. Tamże kol. 282-286.

człowieka, gdyż – jak zostało to już podkreślone – nie ma objawienia apersonalnego. Z tym wiąże się druga przesłanka, mianowicie fakt, że człowiek jest istotą historyczną, w związku z czym każde objawienie, nawet czysto wewnętrzne, jest w jakimś sensie historyczne, ponieważ zachodzi w relacji do człowieka. Ponadto, jeśli Latourelle sam przyjmuje trwanie historii zbawienia od stworzenia świata, to związek zbawienia z objawieniem i z człowiekiem domaga się istnienia historii objawienia od stworzenia człowieka⁸². Również Biblia pojmuje całą rzeczywistość jako historię podlegającą rozwojowi od stworzenia po eschaton⁸³. W związku z tym, gdziekolwiek realizuje się objawienie i zbawienie, również poza chrześcijaństwem, tworzą one szeroko rozumianą historię objawienia i historię zbawienia. Podobnie, jak objawienie i zbawienie, tak też historia objawienia i historia zbawienia są możliwe do rozróżnienia jedynie w porządku logicznym. W porządku ontycznym, na płaszczyźnie stawania się, stanowią one jedność: historię objawienia i zbawienia⁸⁴.

*

Analiza myśli R. Latourelle'a przedstawia Chrystusa jako tego, w którym w pełni realizuje się objawienie Boże i zbawienie. Autor ukazuje centralną w historii zbawienia pozycję Osoby Syna Bożego, który definitywnie oznajmił zbawienie i dokonał go, stąd też czas pełni, zapowiadany w Starym Przymierzu, to czas Chrystusa. Latourelle wskazuje na ideę zbawienia przewijającą się przez całą ekonomię Starego i Nowego Testamentu, realizującą się etapami, stanowiącymi równocześnie etapy historii zbawienia. Cała historia zbawienia okazuje się być zorientowana na Chrystusa, cel Bożych obietnic Starego Testamentu i ich osobowe wypełnienie, jedyne i uniwersalne Zbawcę wszystkich ludzi. Egzemplifikację tego przekonania stanowią również znaki objawienia, będące jednocześnie znakami zbawienia, do których Latourelle zalicza cud, prorocstwo i świętość życia ludzkiego. Zbawienie w

⁸² Skoro zbawienie jest rzeczywistością dotyczącą osoby ludzkiej, historia zbawienia ściśle miałaby swój początek w stworzeniu człowieka. Rozciąganie tego początku do momentu zaistnienia kosmosu wynika z faktu, że w teologii przyjmuje się stworzenie człowieka w sensie ścisłym, jako dokonane w określonej chwili czasu oraz w sensie szerszym, jako proces sięgający początków istnienia świata. Por. P. L i s z k a. *Czas a stworzenie świata*. W: K. Macheta, K. Gózdź, M. Kowalczyk (red.). *Historia i Logos*. Lublin 1991 s. 259.

⁸³ F. S z u l c. *Dziejowość objawienia i wiary a hermeneutyka teologiczna*. W: *Historia i Logos* s. 310.

⁸⁴ R a h n e r. *Podstawowy wykład wiary* s. 119.

tym kontekście obejmuje pojedynczego człowieka, całą historię ludzkości i całą rzeczywistość stworzoną. Chrystus jest znakiem *par excellence* objawienia i zbawienia i to znakiem skutecznym, a ta skuteczność przedłuża się w Kościele jako znaku Chrystusa.

Zbawienie w ujęciu rzymskiego teologa polega na osobowej więzi człowieka z Bogiem, na wspólnocie życia, w ramach której Bóg udziela się człowiekowi przez łaskę, w wyniku czego człowiek zostaje wyniesiony na poziom życia Bożego. Konsekwencją tego jest nowy rodzaj odniesienia do innych ludzi, w czym przejawia się socjotwórczy wymiar zbawienia. Zwrócono uwagę, iż rozumienie zbawienia prezentowane przez Latourelle'a jest zbyt statyczne i wąskie, a jako takie pomija wiele istotnych elementów zbawienia podkreślanych przez współczesną teologię.

Ścisły związek objawienia ze zbawieniem jest dostrzegalny zarówno w aspekcie celu objawienia, jak i na polu realizacji tego celu, co wynika z dynamicznego i sprawczego charakteru słowa Bożego oraz z obecności łaski.

W konsekwencji można mówić również o związku historii objawienia z historią zbawienia jako koekstensywnych wobec siebie i w stosunku do uniwersalnej historii świata. Latourelle nie przyjmuje jednak całkowitej koincydencji historii objawienia i historii zbawienia, gdyż nie przyznaje kategorii historii objawienia religiom pozachrześcijańskim. Jak wykazano, istnieją jednak znaczące podstawy do tego, by nie tylko mówić o objawieniu historycznym w ramach religii pozachrześcijańskich, ale także by przyznać kategorię historyczności również objawieniu kosmicznemu i czysto wewnętrznemu, co w konsekwencji nakazywałoby rozciągnąć pojęcie historii objawienia na te wszystkie religie pozachrześcijańskie, w których ma miejsce autentyczne objawienie Boże i w których obecna jest idea faktycznie dokonującego się w ich ramach zbawienia.

LE CHRIST COMME LA PLÉNITUDE DE LA RÉVÉLATION ET DU SALUT SELON RENÉ LATOURELLE

R é s u m é

L'analyse de la pensée de R. Latourelle présente le Christ comme celui en qui la Révélation et le salut se réalisent pleinement. Le théologien canadien montre la Personne du Fils de Dieu dont la position est centrale dans l'histoire du salut. C'est le Fils de Dieu qui a annoncé définitivement le salut et l'a réalisé. Par conséquent le temps de la plénitude, annoncé dans l'Ancienne Alliance, c'est le temps du Christ. Latourelle indique l'idée du salut existant dans toute l'économie de l'Ancien et du Nouveau Testament. Cette économie se réalise par étapes

étant en même temps les étapes de l'histoire du salut. Il s'avère que toute l'histoire du salut est orientée vers le Christ, le but des promesses divines d'Ancien Testament et leur réalisation personnelle, le seul et universel Sauveur de tous les hommes. Une exemplification de cette conviction sont aussi les signes du salut, parmi lesquelles Latourelle compte le miracle, la prophétie et la sainteté de la vie humaine. Dans ce contexte le salut embrasse un homme individuel, toute l'histoire de l'humanité et toute la réalité créée. Le Christ est le signe par excellence du salut et de la Révélation. Il est le signe efficace et cette efficacité se prolonge dans l'Église comme le signe du Christ.

Le salut dans la conception de Latourelle repose sur un lien personnel entre l'homme et Dieu, sur la communauté de la vie, dans laquelle Dieu se donne à l'homme par la grâce, et en effet l'homme est élevé sur le niveau de la vie divine. La conséquence de cette élévation est une sorte nouvelle de l'attitude vers d'autres hommes, ce que manifeste la dimension sociocréatrice du salut. On a indiqué que la compréhension du salut présentée par Latourelle est trop statique et étroite, et en tant que telle elle ignore beaucoup d'éléments essentiels du salut soulignés par la théologie contemporaine.

La relation étroite entre le salut et la Révélation est perceptible dans la perspective du but de la Révélation, aussi bien que dans la réalisation de ce but, ce que résulte du caractère dynamique et efficace du mot divin et de la présence de la grâce.

Par conséquent, on peut dire aussi du rapport entre l'histoire du salut et l'histoire de la Révélation comme coextensives l'une à l'autre et à l'histoire universelle du monde. Toutefois Latourelle n'assume pas la coïncidence totale de l'histoire de la Révélation et de l'histoire du salut, parce qu'il n'attribue pas la catégorie de l'histoire du salut aux religions non chrétiennes. Comme on l'a démontré, il y a des raisons significatives pour parler non seulement de la Révélation historique dans les religions non chrétiennes, mais aussi pour attribuer la catégorie de l'historicité à la Révélation cosmique et à la Révélation purement intérieure. Par conséquent, cela imposerait d'étendre la notion de l'histoire de la Révélation sur les religions non chrétiennes, dans lesquelles a lieu la Révélation divine authentique et où est présente l'idée du salut qui s'y réalise réellement.